

Ivan BOŠKOVIĆ (Split)
Filozofski fakultet Split
boskovic@ffst.hr

SLIKA CRNE GORE U PUTOPISU FERENCA FEJTÖA (Prilog oblikovanju crnogorskog nacionalnog identiteta)

Kao dinamična kategorija, nacionalni se identitet konstituira na različite načine. Pri tome uz povijesne čimbenike njegova oblikovanja sudjeluje i mnoštvo suvremenih opterećenja i primisli, stereotipa, pojedinačnih i kolektivnih, društvenih konstrukata i sl. Jedan od načina konstituiranja nacionalnog identiteta svakako je i književnost. Kao nadasve značajna odrednica nacionalne identifikacije, u slojevitosti svoje slike književnost objedinjuje brojne prakse u kojima se nacionalni identitet, na različitim razinama i pojavnostima, iskazuje. Jedan od oblika toga iskazivanja svakako je i način na koji nas Drugi vide i doživljavaju. Kako Drugi može pomoći u oblikovanju nacionalne samosvijesti, konkretno crnogorskoga nacionalnog identiteta, rad pokazuje interpretacijom putopisnih slika o Crnoj Gori mađarskoga / francuskoga pisca Ferenc Fejtöa.

Ključne riječi: *Crna Gora, putopis, stereotipi, Drugi*

Danas se vrlo često govori o identitetu. Pri tome se ističe da su rijetki fenomeni isprovocirali toliko nesuglasja kao što je to pitanje nacionalnog identiteta¹ i njegova određenja. Literatura apostrofira² da su tome razlozi vi-

¹ Petar Korunić, „Nacija i nacionalni identitet“, *Zgodovinski časopis* 57, Ljubljana, 2003., str. 7.

² Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Globus, Zagreb, 1988.; Charles Jelavich, *Južnoslavenski nacionalizmi*, ŠK, Zagreb, 1992.; Adam D. Smit, *Nacionalni identitet, XX vek*, Beograd, 1998.; Benedict Anderson, *Nacija, zamišljena zajednica*, ŠK, Zagreb, 1990.; V. Biti, *Doba svjedočenja, Tvorba identiteta u suvremenoj hrvatskoj prozi*, Matica hrvatska, Zagreb, 2005.; Vladimir Biti (ur.), *Politika i etika pripovijedanja*, HSN, Zagreb, 2002.; Vladimir Biti – Nenad Ivić (ur.), *Prošla sadašnjost, Znakovi povijesti u Hrvatskoj*, MD, Zagreb, 2004.; Manuel Castells, *Moć identiteta*, Golden Marketing, Zagreb, 2002.; Žarko Paić, *Politika identiteta, Kultura kao nova ideologija*, Zagreb, 2005.; Amartya Sen, *Identitet i nasilje*, Masmedia, Zagreb, 2007.; *Identitet Istre, ishodišta i perspektive* (zbornik), Institut Ivo Pilar, Zagreb, 2006.; Ivan Rogić Nehajev, *Tko je*

šestruki, a uz povijesnu se dimenziju nerijetko navode i suvremena opterećenja i primisli. Tim više jer su i pojam nacionalne svijesti i nacija kao kolektivitet smatrani nepromjenjivom kategorijom. Takvom su mišljenju zacijelo umnogome pridonijeli i brojni stereotipi, kako kolektivni tako i pojedinačni. U razmatranje fenomena i tvorbe identiteta – kao dinamične „stalno nastajuće kategorije“,³ ne jednom i zasvagda definiranog stanja, pojave ili procesa i vrijednosno zatvorenog sustava, zato se uvode i pojmovi interakcije te međudnosa identiteta i okoline⁴ i slično. Dubravka Oraić-Tolić navodi sedam strategija u tvorbi identiteta: imaginaciju, totalizaciju, naturalizaciju, generalizaciju, diskriminaciju, industrijalizaciju i dominaciju.⁵ Iz njezine knjige⁶ nama se posebno poticajnim čine dva temata: pitanje stereotipa i pitanje Drugoga. *Prvo*, jer se kroz stereotipe („društvene konstrukte“) potvrđuje da identitet u očima Drugih/Drugoga nije lišen predrasuda, pa dekonstrukcija „okamenjenih slika“ pomaže u oblikovanju vlastitog nacionalnog identiteta, i *drugo*, jer se kroz pojam Drugoga, dakle kroz odnos između nas i Drugih/Drugoga otkriva kako nas Drugi vide i doživljavaju. Jer, kako kaže Oraić-Tolić, „identitet se ne može konstituirati bez svoje razlike niti može biti konačan, tuđe je sjena koja u stopu prati vlastito, i obratno, vlastito se zrcali u tuđem“.⁷ Zanimljivih i poticajnih sugestija za razumijevanje navedene problematike podastire i knjiga *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*.⁸

Budući da književnost, kao jedna od sadržajnih odrednica nacionalnog identiteta, objedinjuje brojne prakse u kojima se na različitim razinama i pojavnostima oblici nacionalnog identiteta iskazuju, poticajnost navedenih misli pokušat ćemo aktualizirati na primjeru dviju književnih slika mađarskog/francuskog pisca Francois Fejtöa o Crnoj Gori u njegovu putopisu *Sentimentalno putovanje*.⁹

Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1997. (posebno poglavlja: „Obveze i uloge u društvenom svemiru“; „Likovi zagrebačkog identiteta na pragu treće modernizacije ili likovi mjesta“); Boris Škvorc, „Stereotipi, multikulturalizam, nacija, naracija“, u: *O Slamnigu drugi*. Filozofski fakultet Osijek, Osijek / Poznan, 2006., str. 95.

³ Jeffrey Bloechl, *Identitet i razlika u...*, (http://apu.edu/CTRF/articles/1999_articles/bloechl.html...)

⁴ Petar Korunić, *navedeno djelo*.

⁵ Dubravka Oraić-Tolić, *Kulturni stereotipi: koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima*, FF press, Zagreb, 2006., str. 31.

⁶ *Ista, navedeno djelo*.

⁷ *Ista, navedeno djelo* (predgovor, str. 7.).

⁸ Usp. *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*. Priredili: Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković. Srednja Europa, Zagreb, 2009.

⁹ Ferenc Fejtö, *Sentimentalno putovanje*, Dubrovnik University Press – Durieux, Zagreb, 2003.

1. Ferenc Fejtö poznati je mađarski povjesničar i jedan od cijenjenijih europskih pisaca i intelektualaca. Autor je niza knjiga i eseja o istočnoj i srednjoj Europi¹⁰ među kojima se izdvajaju *Memoari: od Budimpešte do Pariza preko Zagreba* (1989.) te *Sentimentalno putovanje*. Potonji je putopis objavljen 1935. godine u Mađarskoj, a 1989. u Parizu (kamo se autor sklonio nakon bijega 1938.), gdje je i nagrađen prestižnim *Prix Europe*. Zanimljiv jer je njegov sadržaj prepun dojmova vezanih uz *naše ljude i krajeve*, putopis je sastavljen od dva dijela: prvi je vezan za Zagreb, a drugi za dubrovačke, korčulanske, splitske i crnogorske lokalitete i ambijente. Uz brojne obiteljske/rodbinske asocijacije – za Zagreb, u kojemu je pokopana Fejtöova majka, gdje mu je nastanjena brojna rodbina i s kojim ga vezuju duboke i nikad prekinute niti „zavičajnosti“ – za književnost su vrlo znakovite refleksije o književnom životu i književnicima te susret s Krležom. Uvažavajući ga kao pisca „europskog formata“, Fejtö piše da je njihov susret protekao u nekoj čudnoj nelagodi, pa u nadmenosti Krležina nastupa otkriva „nesigurnog čovjeka“, što argumentira (i) s nekoliko sugestivnih misli svojih sugovornika.

Za razumijevanje opisanog sadržaja vrijedi spomenuti da Fejtö posjećuje Zagreb 1934., u vrijeme kada grad njegova djetinjstva potresaju društvene i političke napetosti; vrijeme je to agresivne jugoslavenske politike koja na svaki način, najviše represijom, nastoji zatomiti hrvatski nacionalni korak. Stoga u slici marijabintričkog proštenja on i ne vidi samo znakove vjere pobožnoga hrvatskoga puka, nego „demonstracije“ u kojima je (zabranjena) zastava „simbol svih zabrana, svih slobodarskih težnja i svakoga nezadovoljstva“. U takvom političkom ozračju razumljiva mu je i zagrebačka političnost („na ulici, u dućanima, u stanovima, na tržnici, kod doručka...“) u kojoj vidi izraz baštinjene „strastvenosti i oštine ratovanja oko javnopravnih pitanja“, pa zbog tih (političkih) osjećaja Hrvate i naziva „Ircima srednje Europe“.

S teretom zagrebačkih sentimentata, ostanemo li dosljedni sadržajima knjige, Fejtö odlazi u Rijeku, „grad na proputovanju“, odakle, brodom, pohodi Dubrovnik. Za razliku od brojnih došljaka i poklonika dubrovačkih *delizia mundi*, Fejtö ne pokazuje osobit interes za njegove starine. Više ga zanima stvarni život pa opisuje ljude, kuće, hranu, posjećuje crkve i zidine, gdje mu se javljaju duhovna obasjanja pa svoj doživljaj Grada izražava ekstatičnom gestom: *Svijete, kako su privlačni tvoji Dubrovnici!* Knjiga pokazuje da će Dubrovnik potaknuti i piščev *ispit savjesti* u kojem će ispovjediti tko je i što je, osloboditi ga nekih uvjerenja, zabluda i predrasuda, izgraditi nova životna uporišta i stavove. Fejtö se uspinje na Lovrijenac, obilazi Gruž i Lapad, kupa se u bistrom moru, druži u kavanama s ljudima, koketira, priziva dubrovačku prošlost, odlazi u goste slikaru Dobroviću. U prizivima dubrovačke prošlosti

¹⁰ vidi: hu.wikipedia.org/.../Fejtö_Ferenc / Francois Fejto.

njegovom rečenicom odjekuju vojnovičevske sutonske nostalgije (...*tiho propadaju, nazaduju, no okruženi baštinjenom starinom i uspomenama ipak vrlo ponosno vegetiraju u svojim sobama bez zraka, silno pretrpanim zastarjelom kramom...*), ali i progovara „silna ljubav za životom“ koju je moguće (na)hraniti ugodama i požudama „nepca, opipa i očiju“.

Iz Dubrovnika, koji u knjizi funkcionira kao mjesto sabiranja dojmova i trijeznjenja – „onotološka metafora“, ¹¹ Fejtő pohodi i bokokotorski zaljev i Cetinje, a potom posjećuje Korčulu i Split, gdje šeće ruševnom palačom rimskoga cara, promatra Grgura Ninskog, i kupa se u bistrom moru čija ljepota baštiniku europske duhovnosti izmamљуje priznanje da nije „glupost posjetiti more, već ga napustiti!“

U ovom radu posebno nas zanimaju slike i dojmovi s Fejtőova posjeta Crnoj Gori i njihova (moguća) uloga u konstituiranju crnogorskog nacionalnog identiteta.

2. U Crnu Goru, da podsjetimo, Fejtő polazi iz Dubrovnika. ¹² Iz putopisnih zapisa otkrivamo da u nju plovi brodom sa skupinom bečkih maturanica u pratnji dviju profesorica i još u Beču angažiranoga turističkog vodiča. Prohladno vrijeme i pogled na visoke planine, između kojih mjestimice zabljesnu svjetla tamošnjih sela, Fejtőovu plovidbu u kotorski zaljev, ne skriva, obavlja brojnim slutnjama. Iz rečenica kojima izražava svoje dojmove saznajemo da vrijeme krati razgovorom s jednom sugovornicom koja mu se tuži kako zbog svojega provincijalnog porijekla nikada nije prihvaćena u bečkoj sredini te da je zbog toga često bila podcjenjivana. Poznavatelji prilika u bečkoj carevini lako u navedenim riječima mogu prepoznati jedan od stereotipa nadmenog bečkog odnosa prema provinciji, što je vidljivo i u putopisnim sličicama Hermannu Bahra ¹³ te brojim drugima ¹⁴ koje je baštinik „mita ausburgica“ i srednje Europe, kakav je Fejtő, zacijelo poznavao. S takvim osjećanjima Fejtő uplovljava u Herceg Novi. Njegovu otvorenu oku pri uplovljavanju ne promiče „uzbuđeno mahanje“ ljudi koji čekaju brod, među kojima mu se posebno u sjećanje urezalo lice jednog kotorskog gostioničara koji je već u luci nudio svoje sobe. Fejtő s nevjericom bilježi kako domaći gostioničar ponudu bečkoga turističkoga vodiča nije smatrao „dostojnom odgovora“, u čemu vidi „ne-

¹¹ Prema M. Biti, *Poetika uma, opisivanje, propitivanje i spašavanje značenja*, Hrvatska sveučilišna naklada/Izdavački centar Rijeka, Zagreb, 2008., str. 102.

¹² Osim kao referentna točka putovanja u Cetinje, vrijedi spomenuti da je Dubrovnik u vremenu Fejtőova putovanja administrativno bio u sastavu Zetske banovine s Cetinjem kao središnjicom!

¹³ Hermann Bahr, *Dalmatinsko putovanje*, GZH, Zagreb, 1991.

¹⁴ Usp. Ivan Pederin, *Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima*, NZMH, Zagreb, 1991.

vjerojatnu neposlovnost“, ali i izraz nečega aristokratskoga. Zbog takvoga odnosa, nastavlja Fejtö, putnici s broda odlaze u drugi hotel, gdje – ne propušta također istaknuti – dugo čekaju da ih podvori „debela vlasnica“. Takav zacijelo neočekivan doček izmamio je odgovor (o)bijesnih bečkih maturantica, koje su i hotel i njegove hotelijere poslale k vragu, što ih je nagnalo da se s mjesta vrate na brod i spavajući u brodskim kabinama povrate u Dubrovnik.

Za razliku od svojih bečkih suputnica, Fejtö se nije vratio nego je ostao s iznenađenom gostioničarkom. Prateći pozornost njezine reakcije, navodi kako ona još dugo vremena nije mogla shvatiti da joj je izmakla prilika za dobru zaradu. S takvim doživljajem, nakon što je dogovorio sobu, putopisac odlazi na počinak. Međutim, unatoč umoru koji ga je bio obuzeo ne uspijeva zaspati, a razlog je galama koja je odnekud dopirala do njegove sobe. Vjerojatno na to nenaviknut, Fejtö bilježi da su ga se zbog toga domaći ljudi dojmili kao *bučan narod, a ulice su im uske: u kući preko puta neko je društvo kartalo dugo u noć i mogao sam čuti lupu svake pojedine karte o stol, kucanje vinskih čaša i svaku riječ teoretskih rasprava koje su sve vrijeme tekle. Negdje pred jutro, kratko nakon što sam napokon usnuo, prenelo me strahovito vikanje; skočio sam iz kreveta i pogledao kroz prozor – valjda se kolju? – i ugledao dvojicu muškaraca u crnogorskoj nošnji, u sivim dokoljenkama i s crnom kapicom na glavi kako se uz širok i spokojan osmijeh pozdravljaju u prolazu. Tu postoji valjda narodno vjerovanje kako su svi ljudi gluhi* (str. 233).

Nije, međutim, samo bučnost domaćega stanovništva privukla Fejtöa. Kao čovjek osjetljiv na brojne senzacije i sadržaje, njegovu pozornost privukli su i ljudi sa svojim pitoresknim nošnjama, ali i gradska arhitektura, o čemu rječito svjedoči nadasve literarno uspjela veduta: *Ako posjeduješ i mrvicu sposobnosti za apstraktno, mašte i nagnuća za blaziranost, naposljetku otkriješ tajnu spravljanja mješavine dalmatinskih gradova. Jake, višestoljetne zidine, popneš se na njih i gle, pred tobom se otvara izložba slika: tamo je tržnica, no ovaj put muškarci imaju crne kapice, plave hlače, sive čarape i prilično su stasiti, a žene su pod crnim rupcima (crnogorski seljaci); ispred tebe je morska uvala s brodicama koje se spokojno odmaraju, iza tebe su brda (tu su viša no inače), drveće u plavome, bijelom ili crvenom cvatu, jedra, kule...* (str. 233) te, nadasve i posebno, doživljaj katedrale:

U sedamstogodišnjoj Katedrali leži jedan biskup na svojem sarkofagu, no ne udobno, na leđima, kako se to inače radi, već okrenut na stranu, kako bi ga se bolje vidjelo. Crkvenjak mi se pridružuje, nada se napojnici. Ponosno pokazuje blago sakristije – šest stotina kilograma srebra! Do šesterokutnoga relikvijarija vode stube obrubljene dvometarskim kandelabrima i kopljima barjaka, iza rešetaka se vidi mramorni sarkofag zaštitnika grada svetoga Tripuna i bezbroj gipsanih ruku i nogu, odbačenih štapova, znakovi njegovih svetih, ljekovitih moći (str. 234).

Istina, Fejtöovu znatiželju nije zadovoljilo samo razgledavanje katedrale nego je, i dalje, lutao „ulicama popločanim kamenom“; zavirio je potom u jednu crkvicu, a onda sjeo na klupu da se odmori, gdje mu je za oči zapleo fragment latinskog napisa koji govori o „čestitom i plemenitom Ascaniusu Soriusu“ podleglom od rana zadobivenih u neravnopravnom okršaju s turskom silom, čijim sadržajem obogaćuje svoju nadasve privlačnu putopisnu naraciju.

3. Druga slika Fejtöova putopisa vezana je za Cetinje. Fejtö ne skriva da putovanje u crnogorsku prijestolnicu, u pretrpanome autobusu, nije bilo nimalo dosadno. Štoviše, dobro ga je prodrmalo i počesto ostavljalo bez daha. Autobus kojim je putovao, naime, kretao se brojnim opasnim zavojima i serpentinama „vrtoglavom brzinom“ i s čestim kočenjima, pa nije čudno da ga se dojmilo kao „uzbudljiva, opasna jurnjava“ u kojoj je primjetni strah nadomještalo neskriveno oduševljenje „zaprepašćujuće predivnim krajolikom“ s Lovćenom kao najvišom točkom: *Vidimo prijeđeni put i sve njegove oštre zavoje koji se poput goleme zmijurine vijugavo strmoglavljuju u dubinu, vidi-mo i čudesno oble obrise zaljeva, a na obzoru iza duge uvale beskrajno more* (str. 236). Sve viđeno, koje naziva čudesnim, u njemu izmamљуje oduševljeni usklik – veličanstveno! Međutim, dojam viđene „krasote“, zapisuje Fejtö, nije trajao dugo jer su mu se pred očima ubrzo ukazale „groteskne stjenovite gomile, grmovite doline i ovčji pašnjaci“. Srednjoeuropski intelektualac u njima odčitava „krajolik po mjeri čovjeka“, u kojem ga je posebno privukla slika „crnokose ljepotice“ u čijim očima prepoznaje „nešto od strastvene sumornosti crnih stijena“. Navedenim riječima Fejtö kao da potvrđuje da pripovijedanje/putopisanje i nije drugo do li pripovijedanje prostora¹⁵ u kojem slike i njemu prirodene figure oblikuju taj (geografski) prostor i jedino ga je time moguće identificirati. Slika ljepotice i slika prostora, naime, Fejtöu su neodvojivi jedno od drugoga i imaju značenje djelića složenoga i kompleksnoga mozaika u kojem geografija određuje identitet ljudi, njihov karakter i mentalitet. Sâm pak navodi kako „svjetonazor nije samo stvar ukusa, društvenog položaja, kakvoće odgoja, već i pitanje temperamenta“, čime se može objasniti djelić kolorita njegovih doživljajnih slika.

U takvom raspoloženju i s takvim osjećajima Fejtö dolazi u Cetinje. Svoj susret s crnogorskom prijestolnicom, odredištem svojega putovanja, izražava riječima koje vrijedi podrobnije citirati:

¹⁵ Michael de Certeau, *Invencija svakodnevice*, Naklada MD, Zagreb, 2002., str. 182. i dalje.

Cetinje, prijestolnica Crne Gore zapravo je selo, ili recimo to uljudnije: gradić s nekoliko katnica. Gorostasni Crnogorac širokih ramena, obučen u pitoresknu plemensku svečanu odoru s dva zatak-nuta pištolja o pojasu nudi nam se za vodiča. Razumije i mađarski, profesionalni je turistički vodič, radi po unaprijed utvrđenoj tarifi. Nekoć, dok je još bio momak, služio je u Koloszvaru (danas Cluju) pa zato govori i mađarski. Odvodi me u Manastir svetoga Petra; provincijsko je to monaško konačište okrečeno u bijelo, kraljevi i vladike snuju u njemu svoj mrtvački san. Pred jednom bezvrijed-nom slikom sveca gori voštana svijeća.

Kraljevska je palača silno nalik kurijama iz unutrašnjosti. Nika-da još ne vidjeh takvu kraljevsku palaču! Tako ljupku, dirljivu, dje-tinjastu! Postajem sentimentaln. Zidovi su prepuni Nikolinih port-reta, fotografija, slika u ulju koje su stvarali seoski fotografi ili pro-vincijski slikari u usponu. Nikola u njima stoji u punome kraljev-skom sjaju, u zlatu, srebru, tužno razmetljiva pogleda. A tamo gdje je još ostalo nepopunjena prostora vise slike otmjenih rođaka i kole-ga. Tu je i ruski car u nekoliko primjeraka i u raznim veličinama, eto, tu su uokvireni i Wilhelm II., Umberto, Franjo Josip i George V. A tako i građani slažu svoje obiteljske slike po zidovima i komo-dama. Na počasnome su mjestu vaze, mikadovi darovi, indijski rez-bareni stolci, zdesna je portret vladike Njegoša, prvoga crnogorsko-ga pjesnika; sve je tu čudesna, posve originalna mješavina kraljev-ske raskoši i seljačkoga ukusa. Ima tu i sedla, krzna polarnoga med-vjeda, primitivnih razglednica koje nalikuju fotografijama, uljenih slika s vojnih vježbi što nalikuju ratnim vedutama, otetih barjaka kao ratni plijen iz turskih vremena...

Spavaća soba njihovih veličanstava – pokazuje mi užurbani vo-dič ravnodušna lica kojemu me je ustupio onaj Crnogorac – tu je golema postelja, krevet u svili u kojemu je Aleksandar posljednji put proveo u domovini prije nego što se otputio za Marseille. Plave sobe, purpurne sobe, sive sobe, oružja i odore. U jednoj je staklenoj vitrini na lutki sastavljena i izložena kraljeva svečana odora. Već vidim Nikolu kako s rukom iza leđa, zadovoljno i oholo pušeći lulu šeće iz sobe u sobu, zaustavljajući se tu i tamo kako bi razgledao svoje rođake ili kolege, primjerice Đuru V., svojega engleskoga ko-legu. (str. 236–238)

Nakon što je razgledao kraljevu sobu i sjeo na njegovu stolicu, što mu je u sjećanje prizvalo slike vlastitoga djetinjstva, Fejtöovo putovanje u Crnu Goru završava i on se, s bogatom pregršti dojmova, vraća u Dubrovnik, odakle se i bio uputio Crnoj Gori u pohode.

4. Ove dvije slike Fejtöova putovanja, držim, crnogorskom čitatelju mogu biti (i jesu) dvojako zanimljive. S jedne strane one su uistinu zanimljiv dojmovnik europskoga intelektualca o njemu do tada nepoznatu svijetu i kao takve prilog značajnoj putopisnoj lektiri o Crnoj Gori, a s druge strane, držimo ih poticajnim za razumijevanje crnogorskog nacionalnog identiteta iz perspektive Drugoga i potiču na njegovo preosmišljanje.

4.1. Kada je pak riječ o Fejtöovu putopisu,¹⁶ žanrovsko određenje putopisa ne može obuhvatiti sve slojeve i sadržaje knjige. Poticajne i sugestivne, vanjske senzacije i pitoreskne ponude prirodnog krajolika povod su piščevim dubokim intelektualnim i meditativnim introspekcijama i „zalog“ priči o životu jednoga svijeta i prostora. Krijepeći misao da je put oko svijeta najkraći put do sebe, Fejtöova knjiga naime pokazuje kako putovanjem čovjek upoznaje nesvakidašnje bogatstvo života. To upoznavanje s vremenom pak dovodi do nestajanja čvrstih stavova i neupitnih istina, isključivosti, povijesni i društveni konstrukti ustupaju mjesto drugačijem pogledu pa ubrzo nestaje i one nadmenosti, tako karakteristične za brojne putopisce koji su prolazili ovim prostorima. Osim po tome, još više se čini poticajnijim značenje dviju putopisnih slika o crnogorskom prostoru za oblikovanje crnogorskog identiteta. Naime, kao i mnogi europski intelektualci, ali i književnici i putopisci koji su prolazili i ostavljali svoje dojmove o crnogorskom prostoru, ni Fejtö nije lišen povijesnih naplavina ni u svojem doživljaju ljudi niti u opisu prostora. Već u prvom susretu s Crnom Gorom Fejtöa iznenađuje *neposlovnost* i *neprijaznost* ovdašnjih ljudi. On se ne može načuditi „debeloj konobarici“ koja olako ispušta priliku za dobru zaradu, a ne manje ga iznenađuje i da ljudi koji se bave turizmom *ne poznaju strane jezike*. Njegovo europsko oko i uho, naviklo da se gostu na svaki način iziđe u susret, posebno je zasmetala *bučnost* i *galama* lokalnog stanovništva koja mu je priječila da zaspi, a stereotipnih slika nije lišen ni piščev doživljaj krajolika. U početku doživljen kao gotovo neprijateljski, krajolik kojim prolazi ubrzo mu se počinje nuditi zanimljivim i privlačnim svojom u njemu sadržanom ljudskom mjerom. Vrijedi navesti kako slične stereotipe i atribucije, poglavito o ljudima, njihovim običajima, navikama i mentalitetu, sadrže i brojni drugi putopisi čiji je sadržaj vezan za putovanja u koja je uključena i Crna Gora, napose ako je putovanje poduzimano morskim / brodskim putem. Pederin, kojemu duguje-mo obilje korisnih podataka o putopisnoj književnosti, navodi kako je puto-

¹⁶ Miljenko Foretić u pogovoru navodi kako Fejtöov putopis pripada „tipologiji personalnih zapisa meditativne i literarne naravi sa smislom za različite sastavnice života (ljudi, žene, hrana, svratišta, krajolik)“. Usp. pogovor u knjizi, str. 258.

vanje u Crnu Goru često bilo poduzimano u sklopu brodskih putovanja.¹⁷ I mnoge druge Fejtöove slike i reminiscencije obiluju stereotipima i (povijesno) okamenjenim predodžbama. Tako se Fejtö, iz perspektive europskoga intelektualca, crnogorska prijestolnica u prvi mah učinila selom, no ubrzo je europsku nadmenost zamijenila uljudnost te u njoj prepoznaje mali gradić. Sličnog je karaktera, ali s fortisovskim predznakom, i slika „gorostasnog Crnogorca širokih ramena“ obučena u „pitoresknu plemensku svečanu odoru“, ali ne manje i kraljevska palača. S atribucijama „ljupke, dirljive, djetinjaste“, svojom veličinom palača mu se više nudila za usporedbu s kurijama u unutrašnjosti, kakve je zacijelo viđao i poznavao, nego s palačama europskih velikaša ili odličnika. Fejtö stoga ne skriva iznenađenje i čuđenje kako takvu „nikada nije vidio“. U unutrašnjosti kraljevske palače, nadalje, Fejtö zamjećuje brojne slike po zidovima kojima atribuirao umjetničku „bezvrijednost“, a takva je, po njemu, i estetska težina ostalih slika i predmeta kojima je ukrašena. U njima on ne vidi estetski izraz nego tek radove „seoskih fotografa“ i „provincijskih slikara“, pa je posve razumljivo da ih i ne uspoređuje s njemu poznatim, europskim palačama ili kraljevskim dvorovima. Iz istog je ozračja i Fejtöova konstatacija da je na djelu „originalna mješavina kraljevske raskoši i seljačkoga ukusa“. Premda je posrijedi misao koja uistinu može zasmetati čovjeka koji navedeni prostor drži neodvojivim i sastavnim dijelom svoje nacionalne identifikacije, Fejtöove slike ne treba čitati do li kao osobni doživljaj sa svim njemu pridruženim mislima. On je marni bilježnik dojmova koji nisu lišeni povijesnih predrasuda i konstrukata o prostoru koji obilazi i koji prvi put razgleda. Njegov pogled stoga i ne seže dalje od pojavnoga, premda ga jedna aktualna reminiscencija, ona o Aleksandrovoj smrti, otkriva poznavateljem povijesnih prilika i sl. Zato u putopisu i ne treba tražiti odgovore na dublja pitanja koje njegove slike impliciraju i potiču.

Bez obzira na stereotipe ugrađene u narativnu privlačnost njegovih slika, one su, nema sumnje, vrijedno iskustvo za oblikovanje crnogorskog nacionalnog identiteta. Premda njihov sadržaj možda i može zasmetati crnogorskog čovjeka, Drugi, dakle Fejtö, kroz njih podastire razloge za crnogorsko samorazumijevanje. Naime, slika koju Fejtö podastire o Crnoj Gori i Crnogorcima itekako se znakovito upisuje u sliku njihova identiteta, baš kako to uvjerava Feher, apostrofirajući da se „kulturni stereotipi ponašaju kao neka vrsta tuđeg iskustva“, koje je uvijek od interesa i značenja pri razumijevanju sebe i svoga. Naime, „ono što jesmo konstituiralo se tek u iskušavanju i ograničavanju od onoga što sami nismo – u omeđivanju od drugih, stranih. Iskustvo drugog i stranog po tome je primarni i istinski medij tvorbe identiteta, i to u

¹⁷ Ivan Pederin, *Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima*, NZMH, Zagreb, 1991., str. 15.

tolikoj mjeri da možemo tvrditi: iskustvo tuđega iskazuje se upravo kao izvor identiteta. Bez iskustva onoga što nismo nikada ne možemo iskusiti ono što jesmo; (...) nema tvorbe identiteta bez iskustva tuđega“.¹⁸

Upravo zato na ove dvije Fejtöove slike o Crnoj Gori valja gledati kao na prilog definiranju crnogorskog nacionalnog identiteta. Književnost koju o njima, Crnogorcima, piše Drugi, konkretno Fejtö, ima snagu znakovite i poticajne činjenice u (samo)razumijevanju i prepoznavanju prostora i ljudi. Bez obzira na to koliko su te slike bremenite stereotipnim i nekritičkim povijesnim nanosima i nerazumijevanjima, one su itekako produktivne za razumijevanje vlastitosti i svojega identiteta u kojemu Drugome i drugačijemu, poglavito njegovoj književnosti kao pripovijedanju prostora,¹⁹ koliko god se to i ne sviđalo, pripada značajno mjesto i uloga.

Zato ih i podastiremo crnogorskom čitatelju.

Literatura:

- Anderson, Benedict, *Nacija, zamišljena zajednica*, ŠK, Zagreb, 1990.
- Bahr, Hermann, *Dalmatinsko putovanje*, GZH, Zagreb, 1991.
- Banac, Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Globus, Zagreb, 1988.
- Biti, M., *Poetika uma, opisivanje, propitivanje i spašavanje značenja*, Hrvatska sveučilišna naklada/Izdavački centar Rijeka, Zagreb, 2008.
- Biti, V., *Doba svjedočenja, Tvorba identiteta u suvremenoj hrvatskoj prozi*, Matica hrvatska, Zagreb, 2005.
- Biti, Vladimir – Ivić, Nenad (ur.), *Prošla sadašnjost, Znakovi povijesti u Hrvatskoj*, MD, Zagreb, 2004.
- Biti, Vladimir (ur.), *Politika i etika pripovijedanja*, HSN, Zagreb, 2002.
- Castells, Manuel, *Moć identiteta*, Golden Marketing, Zagreb, 2002.
- De Certeau, Michael. *Invencija svakodnevice*, Naklada MD, Zagreb, 2002.
- Fehér, István M. „Ni neutralnost ni poricanje sebe, nego otvorenost. Predrasude kao uvjeti razumijevanja“, u: *Kulturni stereotipi: koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima*, FF press, Zagreb, 2006.
- Ferenc Fejto, *Sentimentalno putovanje*, Dubrovnik University Press – Durieux, Zagreb, 2003.

¹⁸ Prema: István M. Fehér, „Ni neutralnost ni poricanje sebe, nego otvorenost. Predrasude kao uvjeti razumijevanja“, u: *Kulturni stereotipi*, str. 60.

¹⁹ Michael de Certeau, *Invencija svakodnevice*, Naklada MD, Zagreb, 2002., str. 182.

- hu.wikipedia.org/.../Fejtő_Ferenc / Francois Fejto
- *Identitet Istre, ishodišta i perspektive* (zbornik), Institut Ivo Pilar, Zagreb, 2006.
- Jelavich, Charles, *Južnoslavenski nacionalizmi*, ŠK, Zagreb, 1992.
- *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*. Priredili: Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković. Srednja Europa, Zagreb, 2009.
- Korunić, Petar, „Nacija i nacionalni identitet“, *Zgodovinski časopis* 57, Ljubljana, 2003.
- Oraić-Tolić, Dubravka, *Kulturni stereotipi: koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima*, FF press, Zagreb, 2006.
- Paić, Žarko, *Politika identiteta, Kultura kao nova ideologija*, Zagreb, 2005.
- Pederin, Ivan, *Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima*, NZMH, Zagreb, 1991.
- Rogić Nehajev, Ivan, *Tko je Zagreb*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1997.
- Sen, Amartya, *Identitet i nasilje*, Masmedia, Zagreb, 2007.
- Smit, Adam D., *Nacionalni identitet, XX vek*, Beograd, 1998.
- Škvorc, Boris, „Stereotipi, multikulturalizam, nacija, naracija“, u: *O Slamnigu drugi*. Filozofski fakultet Osijek, Osijek / Poznan, 2006.

Ivan BOŠKOVIĆ

**VIEW OF MONTENEGRO IN A TRAVELOGUE
BY FERENC FEJTÖ
(Contribution to Shaping of Montenegrin National Identity)**

As a dynamic category, a national identity is constituted in different ways. Thus, in addition to historical factors, an identity is also shaped by many contemporary thoughts, stereotypes, individual and collective social views, etc. One way of constituting a national identity is certainly the literature. Through its numerous layers, literature displays and expresses the national identity. A form of this expression is certainly the way Others see us. By interpreting the images and views of Montenegro from the Travelogue by Hungarian/French writer Ferenc Fejtő, the paper shows how Others can contribute to shaping of a national self-consciousness, in this case, Montenegrin national identity.

Key words: *Montenegro, travelogue, stereotypes, Others*